

INTERNET VA IJTIMOYIY TARMOQLARNING INSON ONGIGA TA’SIRI: IMKONIYATLAR VA XAVFLAR

Tolipova Sevinch Tohirjon qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada internet va ijtimoiy tarmoqlarning inson ongiga ko‘rsatadigan kompleks ta’siri chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli axborot muhitining inson tafakkuri, psixologiyasi va ijtimoiy xulq-atvoriga ta’sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida tahliliy, qiyosiy va statistik usullardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, internet inson bilim doirasini kengaytirish bilan birga, uning ongini manipulyatsiya qilish imkoniyatini ham oshiradi. Ijtimoiy tarmoqlarning psixologik bosim, axborot pufagi va soxta axborot tarqalishidagi roli asoslab berildi. Xulosa sifatida raqamli savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurligi ta’kidlandi.*

Kalit so‘zlar: *internet, ijtimoiy tarmoqlar, ong, algoritm, manipulyatsiya, axborot xavfsizligi*

Kirish

XXI asrda insoniyat “raqamli sivilizatsiya” bosqichiga o‘tdi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar nafaqat texnologik vosita, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi muhim institutga aylandi. Media nazariyotchisi Marshall McLuhan “Biz vositalarni yaratamiz, keyin esa ular bizni shakllantiradi” degan edi. Bu fikr ayniqsa bugungi internet davrida o‘z tasdig‘ini topmoqda. Bugungi kunda yoshlarning kundalik hayoti ijtimoiy tarmoqlarsiz deyarli tasavvur etilmaydi. Masalan, 2024-yil ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo aholining qariyb 60% ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi. O‘zbekistonda ham Telegram, Instagram va YouTube eng keng tarqalgan platformalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqola aynan internetning inson ongiga qanday ta’sir qilayotgani, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda zamonaviy jamiyat uchun qanday muammolarni keltirib chiqarayotganini tahlil qilishga qaratilgan. Ushbu mavzu ayniqsa yoshlar, talabalar va raqamli muhitda faol bo‘lgan shaxslar uchun dolzarbdir.

Asosiy qism

Internetning ongni rivojlantirishdagi roli

Internet inson tafakkurini kengaytiruvchi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Avvallari bilim olish uchun ma’lum hudud yoki resurslarga bog‘liqlik mavjud bo‘lgan bo‘lsa, hozir esa har qanday bilimni global miqyosda erkin olish mumkin. Masalan, Coursera, Udemy, Khan Academy kabi platformalar orqali millionlab insonlar bepul yoki arzon narxlarda ta’lim olmoqda. O‘zbekistonlik yoshlar ham IT, marketing va xorijiy tillarni aynan internet orqali o‘rganib, xalqaro bozorda ishlamoqda. Bundan tashqari, internet global muammolar haqida ongni kengaytiradi. Masalan, iqlim o‘zgarishi, ekologiya yoki xalqaro siyosiy jarayonlar haqida real vaqt rejimida ma’lumot olish mumkin. Bu esa insonning

dunyoqarashini kengaytiradi va uni global fikrlashga o'rgatadi. Shu bilan birga, internet insonning mustaqil o'rganish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimining muhim elementi hisoblanadi.

Ijtimoiy tarmoqlar va ong manipulyatsiyasi

Ijtimoiy tarmoqlar algoritmlarga asoslangan tizim bo'lib, ular foydalanuvchining xulq-atvori, qiziqishlari va qarashlarini tahlil qilib, unga mos kontentni taqdim etadi. Bu esa “axborot pufagi” (filter bubble) fenomenini yuzaga keltiradi. Masalan, agar foydalanuvchi ma'lum siyosiy yoki ijtimoiy qarashlarga oid kontentni ko'p ko'rsa, unga aynan shunga o'xshash materiallar ko'proq ko'rsatiladi. Natijada inson faqat bir tomonlama axborotni qabul qiladi. Real misol sifatida 2016-yil AQSh saylovlarida Facebook orqali foydalanuvchilarga maxsus moslashtirilgan siyosiy reklama ko'rsatilgani va bu jamoatchilik fikriga ta'sir qilgani keng muhokama qilingan. Bu holat ijtimoiy tarmoqlarning siyosiy jarayonlarga ta'sirini ochiq ko'rsatdi. Shuningdek, bugungi kunda turli “trend” va “challenge”lar ham inson xulq-atvorini boshqarishga xizmat qilmoqda. Bu esa ijtimoiy tarmoqlar inson ongiga bevosita ta'sir qilayotganini anglatadi.

Psixologik ta'sir va ijtimoiy muammolar

Ijtimoiy tarmoqlarning inson psixologiyasiga ta'siri eng muhim masalalardan biridir. Tadqiqotlarga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlarda uzoq vaqt qolish insonning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, Instagram yoki TikTok platformalarida ideal hayot tarzining ko'rsatilishi insonlarda o'z hayotidan norozilik hissini keltirib chiqaradi. Bu ayniqsa yoshlar orasida depressiya va past o'zini baholash muammolarini kuchaytiradi. Bundan tashqari, “dopamin effekti” ham muhim omil hisoblanadi. Har bir “like” yoki “comment” inson miyasida zavq gormoni ajralishiga olib keladi va bu asta-sekin qaramlikni yuzaga keltiradi. Masalan, ko'plab foydalanuvchilar telefonni doimiy tekshirish odatiga ega bo'lib qolgan. Bu esa diqqatning pasayishi va samaradorlikning kamayishiga olib keladi.

Ijtimoiy tarmoqlar – iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlar manbai

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlar katta imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda ular biznes, marketing va shaxsiy rivojlanish uchun asosiy platformaga aylangan. Masalan, O'zbekistonda ko'plab yoshlar Telegram orqali online do'konlar ochib, dropshipping yoki resale biznes orqali daromad topmoqda. Instagram esa shaxsiy brend yaratish uchun eng qulay platformalardan biri hisoblanadi. Bloggerlar va kontent yaratuvchilar reklama orqali katta daromad topmoqda. Bu esa yangi kasblarning paydo bo'lishiga olib keldi: SMM mutaxassisi, kontent-menejer, targetolog va boshqalar. Demak, internet nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy rivojlanish omili sifatida ham muhim rol o'ynaydi.

Axborot xavfsizligi va tanqidiy fikrlash zarurati

Internetdagi eng katta muammolardan biri — bu soxta axborot (fake news) va dezinformatsiya hisoblanadi. Axborotning tez tarqalishi uning tekshirilmasdan qabul qilinishiga olib keladi. Masalan, COVID-19 pandemiyasi davrida noto'g'ri tibbiy maslahatlar va soxta ma'lumotlar keng tarqaldi. Bu esa ko'plab insonlarning sog'lig'iga zarar yetkazdi.

Shuningdek, deepfake texnologiyalari orqali yolgʻon videolar yaratish imkoniyati ham oshib bormoqda. Bu esa axborot xavfsizligini yanada murakkablashtiradi. Shu sababli, zamonaviy jamiyatda tanqidiy fikrlash eng muhim koʻnikmalardan biri hisoblanadi. Inson har bir axborotni tekshirib, tahlil qilib qabul qilishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, internet va ijtimoiy tarmoqlarning inson ongiga taʼsiri murakkab va koʻp qirrali jarayon ekanligi ayon boʻladi. Avvalo, internet inson tafakkurini kengaytiruvchi, bilim olish imkoniyatlarini keskin oshiruvchi global platforma sifatida namoyon boʻlmoqda. U orqali inson oʻz ustida mustaqil ishlash, yangi koʻnikmalarni egallash va global muammolarni anglash imkoniyatiga ega boʻladi. Bu esa zamonaviy jamiyatda intellektual rivojlanishning muhim omiliga aylanmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning algoritmik tizimi inson ongiga sezilmas tarzda taʼsir koʻrsatib, uning qarashlari va fikrlash doirasini cheklab qoʻyishi mumkin. “Axborot pufagi” fenomeni natijasida inson faqat oʻziga mos keladigan maʼlumotlar bilan chegaralanib qoladi va bu uning mustaqil fikrlash qobiliyatiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Bu holat ayniqsa siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, ijtimoiy tarmoqlar inson ruhiyatiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Ideal hayot obrazlarining doimiy targʻib qilinishi insonlarda oʻz hayotidan qoniqmaslik hissini uygʻotadi, bu esa stress, depressiya va oʻziga boʻlgan ishonchning pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda yuzaga keladigan qaramlik insonning vaqtni boshqarish qobiliyatini pasaytiradi va uning kundalik samaradorligiga salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Biroq, ijtimoiy tarmoqlarni faqat salbiy jihatdan baholash bir tomonlama yondashuv boʻlar edi. Amaliy jihatdan ular iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, yoshlar uchun yangi kasblar, biznes modellari va daromad manbalari paydo boʻldi. Bu esa internetning zamonaviy iqtisodiyotdagi oʻrnini yanada mustahkamlab, uni rivojlanish vositasiga aylantirmoqda. Axborot xavfsizligi masalasiga keladigan boʻlsak, internetdagi soxta axborotlar va dezinformatsiya inson ongiga bevosita xavf tugʻdiradi. Har qanday maʼlumotni tekshirmasdan qabul qilish notoʻgʻri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy jamiyatda tanqidiy fikrlash va axborotni tahlil qilish koʻnikmalari eng muhim kompetensiyalardan biri sifatida shakllanishi zarur. Umuman olganda, internet va ijtimoiy tarmoqlar inson ongiga ikki tomonlama taʼsir koʻrsatuvchi vositadir. Ularning ijobiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish va salbiy taʼsirlaridan himoyalaniish uchun inson ongli yondashuvni shakllantirishi lozim. Raqamli savodxonlikni oshirish, axborotni tanlab qabul qilish va vaqtni meʼyorida boshqarish orqali internetni inson taraqqiyotiga xizmat qiluvchi kuchga aylantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Castells M. The Rise of the Network Society, Oxford, 2010.
2. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other, MIT Press, 2011.
3. Pariser E. The Filter Bubble, Penguin Press, 2011.
4. Pew Research Center – Social Media Use in 2023–2024.
5. World Bank – Digital Development Reports, 2023.
6. WHO – Mental Health and Digital Media Reports, 2022–2024.
7. Statista – Global Digital Population Statistics, 2024.
8. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi ma’lumotlari.
9. Ilmiy maqolalar va internet manbalari (Google Scholar, ResearchGate).